

Starvation of the Civilian Population as Crimes War Crime

Mohammad Hadi Zaker Hossein^{*1}

1. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: mhzakerhossein@ut.ac.ir

S.D.I.L.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:

Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.22034/JCLC.2021.286672.1498

Received:

9 June 2021

Accepted:

28 August 2021

Published:

19 February 2022

ABSTRACT

Starvation of civilians as a method of warfare is prohibited in armed conflicts. This proscribed conduct is criminalized as a war crime by international criminal law. Taking into account international instruments and jurisprudence, this paper seeks to conceptualize starvation and its constituent elements. As an international crime, starvation requires three elements. First, contextual element and that is the conduct should be committed in the context of an armed conflict. Second, material element which defines the concerned conduct as deprivation of civilians from objects indispensable for their survival, which implies that the term of starvation goes behind its literal meaning that is limited to deprivation of food and water. Third, mental element which requires the perpetrator to

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

intend to starve civilians as a method of warfare.

Keywords: Indispensable Objects for Survival, Humanitarian Assistance, Humanitarian Law, Armed Conflict, Inchoate Crime.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Mohammad Hadi Zakerhossein: Conceptualization Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration, Funding acquisition.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Zaker Hossein, Mohammad Hadi “Starvation of the Civilian Population as Crimes War Crime” *Journal of Criminal Law and Criminology* 9, no. 18 (February 19, 2022): 227-252.

E x t e n d e d A b s t r a c t

Parties to an armed conflict does not have an absolute right to choose means and methods of warfare. A number of methods of warfare are specifically prohibited. Armed conflicts do not give to parties engaged carte blanche to fight in any manner they wish. International Humanitarian Law prohibits the use of those means and methods that are indiscriminate and that violate the distinction principle. Civilians and non-combatants should be protected from war damages and harms. Denial of quarter, pillage and perfidy are among those prohibited methods of warfare. In addition, it is a customary rule under International Humanitarian Law to use starvation of civilians as a method of warfare in armed conflicts. In other words, starvation should not be used as a weapon to realize the military objectives and gain military advantages. According to Article 54(1) of the 1977 Additional Protocol I, “Starvation of civilians as a method of warfare is prohibited.” The same rule is provided by Article 14 of the 1977 Additional Protocol II, governing non-international armed conflicts. This proscribed conduct amounts to war crimes in international criminal law. Pursuant to Article 8(2)(b)(xxv) of the 1998 International Criminal Court’ Statute, “[i]ntentionally using starvation of civilians as a method of warfare by depriving them of objects indispensable to their survival, including wilfully impeding relief supplies as provided for under the Geneva Conventions” constitutes a war crime in international armed conflicts. This prohibition also applies to non-international armed conflict. Employing starvation as a method of warfare could be seen in a large number of recent conflicts, such as war in Yemen and Syria. In Syria, for instance, the Shi’a minority in several small towns and villages were under siege for nearly four years, without access to food and medicine. Taking into account the importance of this war crime, this paper seeks to conceptualize starvation and its constituent elements by studying international instruments and jurisprudence. The main goal of this paper is to promote accountability and public awareness of the this grave breach of international humanitarian law. As an international crime, starvation requires three elements. First, the contextual element and that is the conduct should be committed in the context of an and be associated with an international armed conflict. In other words, to be considered as a war crime, the prohibited conduct should be sufficiently linked with an ongoing armed conflict, otherwise it is just an ordinary crime. Moreover, the perpetrator of starvation should be aware of factual circumstances

that establish the existence of an armed conflict. Second, material element (the *actus reus*) which requires that the perpetrator deprives civilians of objects indispensable for their survival. This definition implies that the term of starvation goes behind its literal meaning and thus is limited to deprivation of food and water. In this sense, deprivation from medical devices and medicines, fuel and electricity, as well as means of shelter and clothing may amount to starvation. Moreover, attacking, destroying, removing or rendering useless objects indispensable to the survival of the civilian population, including foodstuffs, agricultural areas for the production of foodstuffs, crops, drinking water installations and supplies and irrigation works, is also prohibited. It should be recalled that warring parties has an obligation to avoid hampering the access to objects indispensable for survival because they are under an obligation to distribute relief supplies to the civilian population. Therefore, willfully impeding relief supplies fall within the legal meaning of starvation. This prohibited conduct could be committed by using sieges and blockades, aimed at preventing the population from being supplied with necessary objects for survival. Third, as other crimes, starvation as a war crime requires the mental element (the *mens rea*) which requires that the perpetrator have intentionally deprived civilians of objects indispensable to their survival and to intend to starve civilians as a method of warfare, whatever the motive, whether in order to starve out civilians, to cause them to move away or for any other motive. Starvation as a method of warfare is considered as the specific intent. Starvation is an intentional and purposeful act. Nonetheless, this crime does not require proof of a harmful result. Indeed, starvation is a prohibited process, irrespective of its inhumane consequences. It also implies that it is enough if the perpetrator continues with a course of action that would have led to a criminal consequence in the ordinary course of events, even if such a consequence was not desired.

گرسنگی دادن غیر نظامیان به‌مثابه جنایت جنگی

محمدهادی ذاکر حسین*^۱

۱. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ایران.

*: نویسنده مسؤل: Email: mhzakerhossein@ut.ac.ir

چکیده:

گرسنگی دادن غیر نظامیان یکی از شیوه‌های ممنوعه در مخاصمات مسلحانه است. حقوق کیفری بین‌المللی بر قامت این ممنوعیت لباس جرم پوشانده و ارتکاب آن را به‌مثابه یک جنایت جنگی قابل تعقیب می‌داند. این مقاله با استفاده از اسناد و رویه قضایی بین‌المللی در مقام پاسخ‌دهی به چپستی مفهوم گرسنگی دادن و عناصر سازنده آن است. تحقق این رفتار مجرمانه نیازمند سه عنصر اصلی است. اول عنصر زمینه‌ای که مستلزم آن است که گرسنگی دادن به‌مثابه جنایت جنگی در زمینه و در ارتباط با یک مخاصمه مسلحانه واقع شود. دوم عنصر مادی که عبارت است از محروم کردن شهروندان غیرنظامی از مایحتاج زندگی و آنچه برای بقا لازم است. براین‌اساس گرسنگی دادن برخلاف ظهور لفظی‌اش محدود به محرومیت از خوراک و آب نیست. این محرومیت به‌صورت فعل و ترک فعل قابل تحقق است. سوم عنصر معنوی که مستلزم آن است که مرتکب دارای قصد خاص گرسنگی دادن غیر

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد [نشریه](#) مراجعه کنید.

پژوهش‌کده حقوق

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

انجمن ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:
10.22034/JLC.2021.286672.1498

تاریخ دریافت:
۱۹ خرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:
۶ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:
۳۰ بهمن ۱۴۰۰

نظامیان به‌عنوان یک شیوه و روش جنگی باشد.

کلیدواژه‌ها:

مایحتاج زندگی، امدادسانی، حقوق بشردوستانه، مخاصمه مسلحانه، جرم مطلق.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

محمدهادی ذاکر حسین: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبار‌سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

ذاکر حسین، محمدهادی «گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌مثابه جنایت جنگی». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۹، ش. ۱۸ (۳۰ بهمن، ۱۴۰۰): ۲۲۷-۲۵۲.

مقدمه

در میان جرایم بین‌المللی مجموعه‌ای از رفتارهای مجرمانه قابل شناسایی است که از آنها به «گرسنگی دادن توده‌ای»^۱ تعبیر شده است.^۲ این دسته از جرایم اشاره به رفتارهایی دارد که ماهیت عنصر مادی آنها محروم کردن غیر نظامیان از «مایحتاج زندگی»^۳ است.^۴ محروم کردن شهروندان عادی از دسترسی به آنچه برای بقا لازم است با توجه به اینکه در زمان صلح و یا در زمان جنگ واقع شود، می‌تواند به عنوان رفتار سازنده نسل‌زدایی بین‌المللی اعم از نسل‌زدایی، جنایت علیه بشریت و یا جنایات جنگی قابل تعقیب باشد.^۵ چرایی و مقصود از ارتکاب گرسنگی دادن توده‌ای فراوان است.^۶ محروم کردن تمام یا بخشی از یک گروه مذهبی، قومی، نژادی و یا ملی از مایحتاج زندگی با هدف نابودسازی ایشان، رفتار سازنده نسل‌زدایی خواهد بود. یکی از رفتارهای سازنده نسل‌زدایی عبارت است از تحمیل همراه با التفات شرایطی از زندگی که برای نابود ساختن تمام یا بخشی از گروه هدف طراحی و محاسبه شده است.^۷ هدف از این تدابیر مرگ تدریجی اعضای یک گروه یا وارد آوردن آسیب جدی به سلامت ایشان باید باشد.^۸ چنین آسیبی یک ضرر شدید و درازمدت است که توانایی قربانیان برای تداوم یک زندگی عادی و سازنده را مختل می‌سازد.^۹ «قانون عناصر جرایم» دیوان کیفری بین‌المللی نیز در بیان مصادیق تحمیل شرایط زندگی به محروم ساختن عامدانه اعضای گروه هدف از منابع حتمی و ضروری برای بقا مانند آذوقه و خدمات درمانی اشاره کرده است.^{۱۰}

1. Mass Starvation.

2. Conley Bridget and de Waal Alex, "The Purposes of Starvation Historical and Contemporary", *Journal of International Criminal Justice* 14(2019): 699-722.

برخی از این طبقه از رفتارها به «جرایم قحطی» نیز تعبیر کرده‌اند. بنگرید به:

Marcus David, "Famine Crimes in International Law", *The American Journal of International Law* 97(2003): 245-281.

همچنین از آنجاکه محروم کردن مردم از مایحتاج زندگی می‌تواند در قالب تحریم‌ها و با تدابیر اقتصادی صورت بگیرد

برخی تدابیر اقتصادی تحریمی در زمان مخاصمات مسلحانه را «جنگ اقتصادی» نامیده‌اند. بنگرید به:

Lowe Vaughan, "Economic Warfare", March 2013, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e292>, last access: 6 January 2022.

البته واژه جنگ اقتصادی برای تحریم‌های زمان صلح نیز به کار می‌رود و وجه تسمیه آن آثاری است که تحریم

اقتصادی به‌مانند مخاصمه مسلحانه می‌تواند ایجاد کند. بنگرید به:

Joyner Daniel H, *International Legal Limits on the Ability of States to Lawfully Impose International Economic Sanctions*, in A. Marossi (ed), *Economic Sanctions under International Law* (The Hague: Springer, 2015), 87.

3. Objects Indispensable for Survival (OIS).

4. Conley and de Waal, supra note 2, 702.

5. Stahn Carsten, *A Critical Introduction to International Criminal Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 112.

6. Conley and de Waal, supra note 2, 700.

۷. ماده ۵ اساسنامه رم.

8. Kreb Claus, "The ICC First Encounter with the Crime of Genocide", in *The Law and Practice of the International Criminal Court*, ed. C. Stahn, (Oxford: Oxford University Press, 2015), 688.

9. ICTY, Prosecutor v Krstic, Judgment, 19 April 2004, paras 510-513.

10. Elements of Crimes, Genocide, art 6(c)→

دادستان دیوان در پرونده عمرالبشیر در اثبات اتهام نسل‌زدایی، یکی از شیوه‌های نابودسازی به‌کار گرفته شده در منطقه دارفور سودان را انتقال سازمان‌یافته قربانیان از سکونتگاه خود به زمین‌های بی‌آب و علف اعلام نمود که در اثر آن برخی به‌واسطه گرسنگی دادن جان خود را از دست دادند.^{۱۱} دیوان بین‌المللی دادگستری نیز تأیید کرده است که تحمیل شرایط زندگی به‌عنوان یکی از رفتارهای سازنده نسل‌زدایی، شیوه‌های نابودسازی به‌غیراز کشتن را پوشش می‌دهد و شامل محروم‌سازی از غذا، مراقبت‌های پزشکی، البسه و سرپناه و همچنین کمبود بهداشت می‌باشد.^{۱۲}

محروم‌سازی تمام یا بخشی از جمعیت غیرنظامی از مایحتاج زندگی در زمان صلح حتی اگر به دنبال نابودسازی فیزیکی جمعیت مورد تحریم نباشد، می‌تواند به آستانه جنایت علیه بشریت برسد. تحریم‌های اقتصادی همه‌جانبه که در راستای اهداف سیاسی از سوی دولت‌ها علیه جوامع دیگر وضع می‌شود اگر موجبات رنج شدید و آسیب جدی به سلامت مردم عادی جامعه تحریم شده را فراهم آورد و در راستای یک خط‌مشی و سیاست دولتی برای هدف قرار دادن شهروندان و نه صرفاً شهروندان آن جامعه با هدف اجبار ایشان به انجام امری و یا تنبیه ایشان و یا هر انگیزه و هدف سیاسی دیگری وضع و اجرا شده باشد، می‌تواند به‌مثابه یک «رفتار غیرانسانی» رفتار سازنده جنایت علیه بشریت قلمداد گردد و موجبات مسؤلیت کیفری فردی آمران و واضعان آن را فراهم کند.^{۱۳} بر اساس همین بینش بوده است که دولت ونزوئلا در سال ۲۰۲۰ میلادی اقدام به ارجاع قضیه تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا علیه این کشور به‌مثابه جنایت علیه بشریت به دادستانی دیوان کیفری بین‌المللی نمود.^{۱۴} قضیه‌ای که کماکان در مرحله ارزیابی مقدماتی دیوان قرار دارد.

در زمان مخاصمات مسلحانه نیز محروم کردن غیر نظامیان از مایحتاج زندگی به‌عنوان یک جنایت جنگی و یکی از نقض‌های فاحش حقوق بشردوستانه جرم‌انگاری شده است. محروم کردن غیرنظامیان از مایحتاج زندگی در هنگامه جنگ و مخاصمات مسلحانه از دیرباز به‌عنوان یک شیوه جنگی به‌کار گرفته شده است. به تعبیر یکی از نویسندگان حقوقی در سرتاسر تاریخ جنگ‌ها، هر ملتی که در موقعیتی بوده است که دشمن خود را گرسنگی دهد، چنین کرده است.^{۱۵} جنگ‌های معاصر نیز دربردارنده نمونه‌های فراوانی از گرسنگی دادن غیرنظامیان بوده است. به‌عنوان نمونه، در جنگ داخلی سوریه رواج گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌عنوان یکی از وجوه متمایز این جنگ

دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا در «پرونده آکایسو» نیز که به ارتکاب نسل‌زدایی محکوم شد به این مصداق اشاره کرده است:

ICTR, Akayesu case, Judgment, 2 September 1998, para. 506.

11. ICC, Al-Bashir case, Second Decision on the Arrest Warrant, 12 July 2010, para 34.

12. ICJ, Cortia v Serbia case, Judgment, 3 February 2015, para 161.

۱۳. برای مطالعه بیشتر راجع به ایده جنایت علیه بشریت بودن تحریم‌ها نک: ذاکرحسین، محمدهادی، «تعقیب

تحریم‌های اقتصادی به‌مثابه جنایت علیه بشریت»، *مطالعات حقوق عمومی* ۲(۱۴۰۰): ۵۷۵-۵۹۴.

14. ICC, OTP, 21 February 2020, Venezuela situation II, Prosecution's provision of an English translation of the Referral submitted by the Government of Venezuela.

15. Resenblad Esbjorn, "Starvation as a Method of Warfare: Condition for Regulation by Convention", *The International Lawyer*, 1973(7): 253.

از مخاصمات مشابه دیگر قلمداد شده است.^{۱۶} «کمیسسیون تحقیق سازمان ملل راجع به سوریه» در گزارش سال ۲۰۱۸ اعلام داشت که غیرنظامیان گرفتار در مناطق درگیری به صورت مستمر از امکان خروج با اهداف درمانی و پزشکی و توزیع آذوقه و لوازم بهداشتی محروم هستند.^{۱۷} در اینجا می‌توان به محاصره مناطق شیعه‌نشین نبل و الزهرا در سوریه اشاره کرد که بنا بر گزارش شورای حقوق بشر سازمان ملل، ساکنان این مناطق قربانی جنایت گرسنگی دادن بوده‌اند.^{۱۸} همچنین، «هیأت حقیقت‌یاب شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد درباره نقض‌های حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در غزه» محاصره کامل این منطقه را مصداق بارز گرسنگی دادن در حقوق مخاصمات دانسته که منتهی به گرسنگی در میان ساکنان غزه شده است.^{۱۹} مخاصمه مسلحانه در یمن نیز بحران دیگری است که تحقیقات سازمان ملل در آن از به‌کارگیری قاصدانه گرسنگی دادن به‌مثابه یک شیوه جنگی حکایت می‌کند.^{۲۰}

در سال‌های اخیر مقابله با گرسنگی دادن در زمان مخاصمات از سوی جامعه جهانی شدت گرفته است. شورای امنیت سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۸ میلادی به اتفاق آرا قطعنامه ۲۴۱۷ را تصویب نمود که به‌عنوان یک قطعنامه موضوعی برای نخستین بار به مسأله گرسنگی دادن در مخاصمات مسلحانه و تعهد دولت‌ها در ارتباط با آن با هدف حمایت از غیرنظامیان پرداخت.^{۲۱} در این قطعنامه، شورای امنیت با تأکید بر پیامدهای مخرب انسانی مخاصمات مسلحانه و خشونت‌های برخاسته از آن به‌عنوان یک دلیل عمده خطر قحطی در مناطق جنگ‌زده یاد نمود (دبیاچه قطعنامه). همچنین، شورای امنیت با اشاره به مسؤولیت اولیه خود برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و ارتباط نامنی غذایی برخاسته از مخاصمات با این حوزه از دولت‌ها درخواست نمود که به تعهدات حقوق بشردوستانه خود از جمله حمایت از غیرنظامیان و اعمال مراقبت ویژه نسبت به اموال غیرنظامی به‌خصوص اموال لازم برای تولید و توزیع خوراک و سایر مایحتاج زندگی عمل نمایند (بند اول). در نظام عدالت کیفری جهانی نیز دیوان کیفری بین‌المللی برای نخستین بار گرسنگی دادن

16. UNHRC, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic UN Doc. A/HRC/37/72, 1 February 2018.

17. Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 'Sieges as Weapons of War: Encircle, Starve, Surrender, Evacuate', 29 May 2018, available at https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/PolicyPaperSieges_29May2018.pdf.

18. Ibid., para. 14.

19. UN, Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law, including International Humanitarian and Human Rights Law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying Humanitarian Assistance, (2 June 2010 – September 2010), paras 51-61.

پیش‌از آن نیز در سال ۲۰۰۶ میلادی رژیم صهیونیستی در جنگ علیه حزب‌الله اقدام به محاصره دریایی لبنان نموده بود. در مورد این دو واقعه بنگرید به: ممتاز جمشید و شایگان فریده، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه در برابر چالش‌های مخاصمات مسلحانه عصر حاضر* (تهران: شهر دانش، ۱۳۹۳)، ۵۲-۵۵.

20. UN Human Rights Council, Group of Eminent Experts on Yemen, August 2019, para. 56.

۲۱. در مورد این قطعنامه نک:

Salvatore Zappala, "Conflict Related Hunger, 'Starvation Crimes' and UN Security Council Resolution 2417", *Journal of International Criminal Justice* 17(2018), 881-906.

را به عنوان یکی از رفتارهای سازنده جنایت جنگی به رسمیت شناخت. بند ب پاراگراف دو ماده ۸ اساسنامه رم که در ارتباط با «سایر نقض‌های فاحش حقوق و عرف حاکم بر مخاصمه مسلحانه بین‌المللی» است «استفاده عامدانه از گرسنگی دادن غیرنظامیان به مثابه یک شیوه جنگی با استفاده از محروم‌سازی ایشان از آنچه برای بقایشان اجتناب‌ناپذیر است از جمله منع قاصدانه منابع امدادی آن‌گونه که در کنوانسیون‌های ژنو مقرر شده است» را از مصادیق نقض‌های حقوق بشر دوستانه می‌داند که به آستانه جنایات جنگی داخل در صلاحیت دیوان رسیده است. با توجه به آثار سوء غیرانسانی گرسنگی دادن و اثرگذاری کلان آن بر صلح و امنیت بین‌المللی از یک سو و رواج فزاینده استفاده از این شیوه ممنوعه در جنگ‌ها از سوی دیگر مقاله حاضر با هدف تبیین گرسنگی دادن به مثابه یک جنایت جنگی در ابتدا به مفهوم‌شناسی این عنوان مجرمانه می‌پردازد (بخش ۱). آن‌گاه با پیشینه‌شناسی جرم‌نگاری این رفتار (بخش ۲) سابقه ممنوعیت این رفتار در نظام حقوق بشر دوستانه و ورود نقض آن به سرزمین عدالت بین‌المللی را آشکار می‌سازد. بخش نهایی و اصلی نیز عهده‌دار شناسایی عوامل و مؤلفه‌های سازنده این جرم یعنی عناصر مادی و معنوی است (بخش ۳).

۱- مفهوم‌شناسی گرسنگی دادن

گرسنگی دادن در معنای لفظی خود منصرف به محروم کردن از خوراک و آذوقه است.^{۲۲} بند یک ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی مصوب ۱۹۷۱ م. در تبیین مصادیق ممنوعه گرسنگی دادن به مواردی مانند محرومیت از آذوقه، اراضی زراعی برای دولت آذوقه، محصولات کشاورزی و دام اشاره می‌کند. قطعنامه شماره ۲۴۱۷ شورای امنیت نیز فهرست بلندی از اهداف غیرنظامی مورد حمایت در ارتباط با گرسنگی را مورد اشاره قرار داده است؛ مانند اموال لازم برای تولید خوراک و توزیع آن از قبیل مزارع، بازارها، سیستم‌های آبی، چراگاه‌ها، مراکز نگهداری و تولید خوراک، نقل و انتقالات آذوقه (بند ۱). لیکن معنای اصطلاحی این جرم فراتر از معنای لغوی آن است و شامل تمام چیزهایی می‌شود که برای زنده ماندن و بقا لازم است.^{۲۳} در واقع گرسنگی دادن در حقوق کیفری بین‌المللی هم شامل معنای مضیق خود (محرومیت از تغذیه) می‌گردد و هم دربردارنده معنای موسع آن است (محرومیت یا عدم تأمین کافی هر چیزی که برای زنده ماندن لازم باشد).^{۲۴} بنابراین مایحتاج زندگی یک مفهوم کلی است که مصادیق غیرحصری پرشماری را دربرمی‌گیرد. به عنوان نمونه، در کنار محرومیت از امور خوراکی، محروم‌سازی از هرچه که برای بقا لازم است را شامل می‌شود. از این رو حتی محروم‌سازی از برق که موجب از کارافتادن سیستم درمانی و بیمارستان‌ها شود نیز از مصادیق

22. Global Right Compliance, The Crime of Starvation and Methods of Prosecution and Accountability, 2019, 6, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2019/06/The-Crimes-of-Starvation-and-Method-s-of-Prosecution-and-Accountability.pdf>, last seen: 6 January 2022.

23. Cottier Michael and Emilia Richard, "Article 8", in *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, ed. Triffterer and Ambos (Munich: CHBeck Hart Nomos, 2016), 512.

24. Dörmann K. and Doswald-Beck, and R. Kolb, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 363.

گرسنگی دادن در نظر گرفته شده است.^{۲۵} تعیین مصادیق مایحتاج زندگی یک امر زمینه‌ای و تابع زمان و مکان خود است چراکه نیازها از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است.^{۲۶}

۲- پیشنهادی شناسی

۲-۱- حقوق بشردوستانه و تحدید شیوه‌های جنگی

یکی از اهداف نظام حقوق بشردوستانه ضابطه‌مند کردن شیوه‌های جنگ‌ورزی در کنار قاعده‌مند کردن استفاده از تسلیحات و ادوات جنگی در زمان مخاصمه است. نظام حقوق بشردوستانه اجازه نمی‌دهد اهداف نظامی و جنگی به هر شیوه‌ای و روشی تحصیل بشوند. هدف از هنجارهای حقوق بشردوستانه انسانی‌تر کردن مخاصمات و حمایت از غیرنظامیان در جنگ است.^{۲۷} از این منظر یکی از تعهدات عرفی دولت‌ها به کارگیری تدابیر احتیاطی لازم در انتخاب شیوه‌های جنگی با هدف کاهش آسیب به غیرنظامیان و اهداف غیرنظامی است.^{۲۸} مراد از «شیوه‌های جنگیدن»^{۲۹} نیز هر تاکتیک و یا راهبرد مشخص و همچنین راه‌های اجرای مخاصمه است که برای ناتوان‌سازی دشمن به کار می‌رود و لزوماً ناظر به مسأله تسلیحات جنگی و نحوه به کارگیری آنها نیست.^{۳۰} از این منظر استفاده نامناسب از نشان‌های مورد حمایت^{۳۱} و یا امان ندادن در شرایط جنگی^{۳۲} از جمله شیوه‌های ممنوعه جنگیدن است. در همین فهرست، «گرسنگی دادن به‌مثابه روش جنگی»^{۳۳} نیز می‌گنجد که نوعاً در قالب محاصره و حصر یک منطقه و قطع دسترسی ساکنان آن منطقه از مایحتاج زندگی رخ می‌دهد. استفاده از گرسنگی دادن در جنگ را به قدمت تاریخ بشر دانسته‌اند.^{۳۴} البته از حیث تاریخی استفاده از گرسنگی دادن در جنگ‌ها رفتار و شیوه‌ای مجاز و مشروع حساب می‌شد. به‌عنوان نمونه «کد لیبیر» که توسط آبرهام لینکلن^{۳۵} رئیس جمهور وقت آمریکا درباره جنگ‌های داخلی این کشور تهیه

25. UN OHCHR, Report of the Mapping Exercise Documenting the Most Serious Violations of Human Right and IHL Committed withing the Territory of the DRC between March 1993 and June 2003, 2010, para. 330.

26. Global Right Compliance, supra note 20, p. 7.

۲۷. علیرضا کاظمی ابدی، عرف بشردوستانه در رویه محاکم بین‌المللی کیفری (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶)، ۹.

۲۸. پروتکل الحاقی اول ماده ۵۷ پاراگراف دوم بند اول.

29. Methods of Warfare.

30. Melzer N. and G. Gaggioli, "Methods of warfare", in *Oxford Guide to International Humanitarian Law* eds D. Akande and B. Saul, (Oxford: Oxford University Press, 2020), 235-261.

۳۱. درمورد ممنوعیت استفاده از علائم مورد حمایت در جنگ نک: اتنونی راجرز، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات

سلاحخانه، ترجمه کمیته ملی حقوق بشردوستانه (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷)، ۷۶-۸۳.

۳۲. برای مطالعه بیشتر راجع به این قاعده عرفی نک: محمدرضا بیگدلی، حقوق بین‌الملل بشردوستانه (تهران: گنج

دانش، ۱۳۹۶)، ۲۲۴-۲۲۶.

33. Starvation as a Method of Warfare.

34. Ventura Manuel J, "Prosecuting Starvation under International Criminal Law: Exploring the Legal Possibilities", *Journal of International Criminal Justice*, 2019(17), 781.

35. Lieber Code

و تدوین شد به‌صراحت اعلام می‌داشت که جنگ تنها با سلاح پیشبرده نمی‌شود و گرسنگی دادن دشمن مسلح و غیرمسلح با هدف تسلیم کردن آن قانونی و مشروع است.^{۳۶} این مشروعیت حتی مورد تأیید «دادگاه بین‌المللی نظامی نورمبرگ» نیز قرار گرفت که در پرونده «لیب» اعلام داشت از آنجا که فرمانده نظامیان آلمانی به‌صورت قانونی منطقه تحت کنترل دشمن را محاصره کرده است تا آنها را مجبور به تسلیم کند، از این رو قطع کردن دسترسی به منابع زیستی مشروع قلمداد می‌شود.^{۳۷} شاید بر همین اساس بوده است که گرسنگی دادن در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو به‌عنوان یک نقض حقوق بشردوستانه مورد منع صریح واقع نشد. با این حال دوران این تجویز و مدارا بعد از مدتی به سرآمد و پروتکل‌های الحاقی اول و دوم گرسنگی دادن به‌عنوان یک روش جنگی را هم در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و هم غیر بین‌المللی ممنوع نمودند.^{۳۸} امروزه این ممنوعیت به آستانه قاعده آمره رسیده است.^{۳۹} کمیته جهانی صلیب سرخ نیز ممنوعیت استفاده از گرسنگی دادن غیرنظامیان را چه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و چه مخاصمات غیر بین‌المللی را به‌مثابه یک تعهد عرفی عام‌الشمول معرفی کرده است.^{۴۰} دولت‌های پرشماری نیز مانند اتریش، فنلاند، آلمان، رواندا و سوئیس نیز گرسنگی دادن غیرنظامیان در تمام مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیر بین‌المللی، جرم‌انگاری کرده‌اند.^{۴۱} عنصر مادی جنایت جنگی گرسنگی دادن غیرنظامیان چه در زمان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و چه غیر بین‌المللی یکسان است و تنها اختلاف آنها در زمینه وقوع این جنایت می‌باشد.

ممنوعیت گرسنگی در زمان مخاصمات بر دو مبنا مبتنی است. اولین مبنای جرم‌انگاری گرسنگی دادن جمعیت غیرنظامی همان اصل تفکیک غیر نظامیان از نظامیان است.^{۴۲} دود آتش جنگ نباید به چشمان جمعیت غیرنظامی برود. جنگ اقتصادی در هنگامه مخاصمه نباید به نحوی باشد که به گرسنگی کشیدن جمعیت غیرنظامی انجامد.^{۴۳} مجمع عمومی سازمان ملل در قطعنامه ۳۳۱۸ مصوب دسامبر ۱۹۷۴ میلادی با موضوع حمایت از زنان و کودکان در زمان مخاصمات مسلحانه تأکید می‌کند

36. Lieber Code, Article 17 (cited in Vol. II, Ch. 17, § 4).

37. 3 United States v. Von Leeb, 11 TRIALS of War Criminals before the NUERNBERG Military Tribunal under Control Council Law NO. 10, 1950, 563.

۳۸. ماده ۵۴ پروتکل الحاقی اول و ماده ۱۴ پروتکل الحاقی دوم به‌صراحت عنوان می‌دارند «گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌عنوان یک شیوه جنگی منع شده است.» در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی طرفین درگیری دولت هستند لیکن در مخاصمات غیر بین‌المللی یک گروه سازمان‌یافته مسلح در برابر یک دولت به زور نظامی متوسل شده است و یا آنکه چنین نزاعی میان دو گروه مسلح در جریان است. برای شناسایی این مفاهیم بنگرید به: جمشید ممتاز و امیرحسین رنجبریان، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه: مخاصمات مسلحانه داخلی* (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷).

39. Kondocho Boris, "The Limits of Economic Sanctions under International Law: The Case of Iraq", *Journal of International Peace Keeping*, 7(2001): 285.

40. ICRC, 'Rule 53: Starvation as a Method of Warfare', available at: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule53.

41. Federica Alessandra and Matthew Gillett, "The War Crime of Starvation in Non-International Armed Conflict", *Journal of International Criminal Justice* 17(2019), 821.

42. Cottier supra note 21, p. 508.

43. Kondocho, supra note 36, p. 285.

که زنان و کودکان غیرنظامی نباید از سرپناه، غذا، کمک‌های دارویی و حقوق لاینفک دیگر محروم شوند.^{۴۴} گرسنگی دادن جمعیت غیرنظامی خود مصداق «مجازات جمعی»^{۴۵} است که در نظام حقوق بشردوستانه منع شده است. برابر با بند یک ماده ۳۳ کنوانسیون چهارم ژنو «هیچ‌کسی را نمی‌توان برای جرمی که شخصاً مرتکب نشده است مجازات کرد. مجازات جمعی و کلیه اقدامات تهدیدآمیز و تروریسم ممنوع است.» محاصره یک شهر و منطقه و محروم کردن مردم آن از مایحتاج زندگی هم می‌تواند به قصد وادارسازی ایشان به تسلیم باشد و هم مجازات و تنبیه ایشان که در هر صورت انگیزه‌ای جرم‌آفرین است. در اینجا باید به موضوع حصر دریایی در زمان مخاصمات اشاره نمود. حصر دریایی یکی از قدیمی‌ترین شیوه‌های جنگ است که اگر با هدف قطع منابع نیروهای نظامی دشمن باشد مورد تأیید نظام حقوق بشردوستانه است.^{۴۶} اما این مشروعیت مشروط به آن است که در هنگام محاصره نظامی امکان خروج آزادانه جمعیت غیرنظامی از منطقه حصر و همچنین ورود آزادانه اقلام بشردوستانه به منطقه حصر فراهم شود.^{۴۷}

دومین مبنای جرم‌انگاری گرسنگی دادن نقض حقوق بنیادین بشر به واسطه این رفتار است. «میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی» و همچنین «میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» در بند دوم ماده یک خود مقرر می‌کنند «به هیچ‌عنوان مردم نباید از مایحتاج زندگی‌شان محروم بشوند.» آنجا که موضوع این محرومیت آب و غذاست، گرسنگی دادن نقض آشکار «حق بر غذا» و «حق بر آب» نیز خواهد بود. حق بر غذا را حق بر رهایی از گرسنگی و دسترسی پایدار به غذا با کیفیت و کمیتی که پاسخ‌گوی نیازهای غذایی باشد، تعریف کرده‌اند.^{۴۸} این حق به درستی پیش‌شرط تحقق سایر حقوق قلمداد شده است.^{۴۹} حق بر غذا در اسناد بین‌المللی و از آن جمله میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به رسمیت شناخته شده است. به موجب ماده ۱۱ این پیمان دولت‌های عضو حق هر کس بر بهره‌مندی از سطح کافی زندگی برای خود و خانواده‌اش شامل دسترسی به غذای کافی و حق بر رهایی از گرسنگی را به رسمیت شناخته‌اند. در برابر این حق تعهد دولت‌ها به صیانت از این حق است. از این روست که «کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل» تأکید می‌کند که دولت‌ها نباید اقدامی کنند که در دسترسی مردم به غذا خللی وارد کند؛ اقداماتی که شامل تخریب محصولات کشاورزی و یا جابه‌جایی اجباری مردم از زمین‌های کشاورزی‌شان می‌شود.^{۵۰} حق بر آب نیز در سال‌های اخیر به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر مورد توجه ارگان‌های سازمان

44. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict.

۴۵. ماده ۵۰ مقررات لاهه و ماده ۸۷ کنوانسیون سوم ژنو مجازات جمعی غیر نظامیان را منع می‌کند.

46. Fleck Dieter, *The Handbook of International Humanitarian Law* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 513.

47. Art. 70(2) AP I and Arts 59 and 61 (for occupied territories) GC IV, Art. 18(2) AP II.

۴۸. چنگیز اسفندیاری و سیدباقر میرعباسی «حق دسترسی به غذا در مخاصمات از منظر موازین حقوق بین‌الملل»،

مجله حقوقی دادگستری ۸۸ (۱۳۷۸)، ۸.

۴۹. علیرضا ابراهیم گل، «حق بر غذا پیش‌شرط تحقق سایر حقوق»، *مجله حقوقی بین‌المللی* ۳۹ (۱۳۸۷)، ۲۴۱.

50. UN Commission on Human Rights, *The Right to Food: Report by the Special Rapporteur on the Right to Food*, Mr. Jean Ziegler, E/CN.4/2002/58, 10 January 2002, 44.

ملل متحد قرار گرفته است تا آن میزان که گزارشگر ویژه‌ای در مورد حق بر آب آشامیدنی سالم^{۵۱} از سوی شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۰ میلادی انتخاب گردید.^{۵۲} حق سستی و حق سوزی غیرنظامیان از رهگذر گرسنگی دادن ایشان در نهایت به معنای نفی کرامت انسانی و حق مندی قربانیان است. از همین منظر است که گرسنگی دادن ابزاری در مسیر «انسان‌زدایی»^{۵۳} از قربانیان تلقی شده است. در فرایند نسل‌زدایی نیز بزهکاران عامدانه قربانیان را گرسنگی می‌دادند و از امکانات اولیه بهداشتی و مواد خوراکی محروم می‌کردند تا ایشان مجبور به خوردن مواد غیرخوراکی و غوطه‌ور شدن در آلودگی بشوند تا وجه انسانی‌شان مخدوش شود و در نتیجه زمینه نابودسازی‌شان برای عموم هموار شود.^{۵۴}

۲-۲- جرم‌انگاری گرسنگی دادن در حقوق کیفری بین‌المللی

در محاکم بین‌المللی موقت پیش از دیوان کیفری بین‌المللی عنوان مجرمانه گرسنگی دادن به مثابه یک جنایت جنگی به صراحت مورد شناسایی قرار نگرفته بود. باین حال در این محاکم رفتارهایی که از حیث ماهوی و مادی در بردارنده عنصر گرسنگی دادن بوده‌اند را تحت عناوین مجرمانه دیگر تحت تعقیب قرار گرفتند. به عنوان نمونه، دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق در پرونده «دلایچ»، محروم‌سازی قاصدانه زندانیان مستقر در کمپ سلبیچ از دسترسی کافی به غذا، آب، وسایل خواب و سرویس‌های بهداشتی و مراقبت‌های پزشکی را به دلیل ایجاد رنج شدید و آسیب جدی به سلامت قربانیان مصداق رفتار غیرانسانی و بدرفتاری با زندانیان قلمداد نمود.^{۵۵} همچنین در پرونده «کریستیچ»، دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق اعلام نمود که پیش از آغاز نسل‌زدایی سربرنیتسا^{۵۶} در ژوئیه ۱۹۹۵ میلادی تعدادی از مسلمانان مستقر در منطقه در نتیجه گرسنگی دادن و محاصره شدن فوت کردند که مصداقی از قتل و تعقیب و آزار به عنوان رفتارهای مجرمانه داخل در صلاحیت دادگاه است.^{۵۷}

برخلاف محاکم بین‌المللی موقت تأسیس شده از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد، اساسنامه رم که در میان اسناد محاکم کیفری بین‌المللی جامع‌ترین فهرست جنایات جنگی را در خود جای داده است، برای نخستین بار نقض این قاعده حقوق بشردوستانه در بستر مخاصمات مسلحانه

51. Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation

۵۲. در این باره نک: فرشاد، گراوند، «حق بر آب در پیگیره حقوق بین‌الملل و حمایت از آن در دآوری سرمایه‌گذاری»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی ۴(۱۳۹۹): ۱۶۸۳-۱۷۰۵.

53. Dehumanization.

۵۴. در این باره نک:

Young Kelly, "The Psychological Effects of Starvation in the Holocaust: The Dehumanization and Deterioration of its Victims", *Augsburg Honors Review* 7(2014): 67-85.

55. ICTY, Prosecutor v. Zejnjl Delalić, Trial Judgement, 16 November 1998, para. 119.

56. Srebrenica Genocide

57. ICTY, Prosecutor v. Radislav Krstić, Trial Judgement, 2 August 2001, para. 28. And, ICTY, Prosecutor v. Radovan Karadžić case, Appeal Judgment, 20 March 2019, para 55.

بین‌المللی را به‌عنوان جرم جنگی به سیاهه جرایم داخل در صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی افزود.^{۵۸} تصویب این مقرر از اساسنامه دیوان در کنفرانس رم به سرعت و بدون هیچ مخالفتی صورت پذیرفت.^{۵۹} در سال ۲۰۱۹ میلادی مجمع دولت‌های عضو دیوان با تصویب الحاقیه‌ای که با پیشنهاد دولت سوئیس ارائه شده بود، جرم بودن گرسنگی دادن به‌مثابه روش جنگی را به مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی نیز تعمیم داد.^{۶۰} بعد از اساسنامه رم، «شعب اختصاصی کوزوو» و «دیوان آفریقایی عدالت و حقوق بشر» گرسنگی دادن به‌مثابه یک شیوه جنگی را به‌عنوان جنایت جنگی جرم‌انگاری کرده‌اند.^{۶۱} البته این را باید افزود که علی‌رغم این تقنین تاکنون هیچ منظونی در این محاکم به این اتهام تحت تعقیب قرار نگرفته و محاکمه نشده است.

نکته دیگری که باید مورد توجه قرار بگیرد مجازات جرم گرسنگی دادن غیرنظامیان است. مقدار مجازات هر جرم در محاکم کیفری بین‌المللی به‌صورت خاص و مجزا تعیین نشده است بلکه تنها نوع و سقف مقدار مجازات به‌صورت کلی معین شده است؛ بنابراین این از اختیارات دادرس است که در صورت محکومیت یک فرد به ارتکاب جنایت جنگی گرسنگی دادن اقدام به تعیین مجازات بر اساس نوع و حد مقرر نماید. به‌عنوان نمونه در دیوان کیفری بین‌المللی دادرسان تنها ملزم شده‌اند در صورت محکومیت برای جنایتکاران جنگی «مجازات مناسب» در نظر بگیرند (بند اول ماده ۷۶ اساسنامه رم). در تعیین میزان مجازات که حداکثر تا ۳۰ سال حبس و یا تنها در شرایط استثنائی حبس ابد می‌تواند باشد (بند اول ماده ۷۷ اساسنامه رم) معیارهایی از جمله شدت جرم و شرایط محکوم‌علیه نیز باید در نظر گرفته شود (بند اول ماده ۷۸ اساسنامه رم).^{۶۲}

۳- عناصر و شرایط سازنده جرم گرسنگی دادن

جرایم بین‌المللی به‌مانند هر جرم دیگری متشکل از دو عنصر مادی و معنوی است. لیکن جرم بین‌المللی دارای یک عنصر اضافی است که آن را از جرایم عادی جدا می‌سازد و آن عنصر زمینه‌ای است.^{۶۳} عنصر زمینه‌ای جرایم بین‌المللی شرایط و اوضاع و احوال خاصی است که ارتکاب یک رفتار

58. Cottier, supra note 21, p. 510.

59. Schabas William, *The International Criminal Court: A Commentary on The Rome Statute* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 285.

60. ICC, ASP, Report of the Working Group on Amendments, 3 December 2019, available at: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/ASP18/ICC-ASP-18-32-ENG.pdf

برای مطالعه بیشتر نک:

Alessandra Federica D. and Matthew Gillett, "The War Crime of Starvation in Non-International Armed Conflict", *Journal of International Criminal Justice* 17(2019), 815-847.

61. Article 14(1)(b)(xxv) Law on Specialist Chambers and Special Prosecutor's Office. And Article 28D(b)(xxvi) Malerbo Protocol (2014)

۶۲ برای مطالعه بیشتر راجع به نظام مجازات در دیوان کیفری بین‌المللی نک: William Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 1147-1193

۶۳ محمدهادی ذاکر حسین، آیین پیش‌دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی (تهران: شهر دانش، ۱۳۹۹)، ۴۳.

مجرمانه همراه با آن شرایط یک جرم عادی را به آستانه جنایت بین‌المللی می‌رساند. گرسنگی دادن نیز در صورتی به مثابه یک جنایت جنگی قابل تعقیب است که در چهارچوب عنصر زمینه‌ای جنایات جنگی اتفاق افتاده باشد.

۳-۱- عنصر زمینه‌ای

جرایم جنگی نقض‌های حقوق بشر دوستانه در زمان مخاصمات مسلحانه است؛ بنابراین شرط و عنصر زمینه‌ای حتمی و ضروری تحقق جرایم جنگ و وجود یک مخاصمه مسلحانه است.^{۶۴} شعبه تجدید نظر «دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق» در «پرونده تادیچ» پدیده مخاصمه مسلحانه را در دو موقع محقق می‌داند: «هرگاه که توسل به زور مسلحانه میان دولت‌ها صورت پذیرد و یا اگر یک خشونت مسلحانه طولانی مدت میان مقامات دولتی و گروه‌های سازمان‌یافته مسلح و یا میان چنین گروه‌هایی وجود داشته باشد.»^{۶۵} «قانون عناصر جرایم» دیوان نیز در تفسیر ماده ۸ اساسنامه رم تصریح دارد که رفتار سازنده یک جرم جنگی مانند گرسنگی دادن جمعیت غیرنظامی باید «در زمینه و در ارتباط با»^{۶۶} یک مخاصمه مسلحانه واقع شود؛ بدان معنا که «جرایم مورد ادعا دقیقاً در ارتباط با درگیری‌ها و منازعات باشد.»^{۶۷} هدف از این وضع پیوند جداسازی جنایات جنگی از جرایم عادی است.^{۶۸} احراز مخاصمه مسلحانه هرچند مبتنی بر یک ارزیابی عینی است لیکن همواره آسان نمی‌باشد و به‌خصوص در مورد مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی به دلیل وجود شرط شدت‌مندی مخاصمات که وجه تمییز یک مخاصمه مسلحانه از آشوب‌های داخلی است احراز آن با پیچیدگی‌های خاصی روبرو است.^{۶۹}

64. ICC, Trial Chamber I, Lubanga case, Judgment Pursuant to Article 74 of the Statute, 14 March 2012, para. 504.

65. ICTY, Tadić case, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, para. 70.

66. In the Context of and Asscoaited with.

67. ICC, PTC I, Lubanga case, Decision of the Confirmation of Charges, 29 January 2007, para. 288.

68. Carsten Stahn, *A Critical Introduction to International Criminal Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 81.

۶۹ به‌عنوان نمونه در اطراف قضیه ترور سردار سلیمانی به دلیل آثار حقوقی کاملاً متضاد مترتب بر آن مباحث پردامنه‌ای درباره اینکه آیا هنگام وقوع ترور مخاصمه مسلحانه میان ایران و ایالات متحده آمریکا در میان بوده است، شکل گرفت. اهمیت این پرسمان آن است که پاسخ به آن در تعیین نظام حقوقی حاکم بر ارزیابی آن رفتار مؤثر می‌باشد. برای نمونه نک:

Eliav Lieblich, Targeted Killing of General Soleimani: Why the Laws of War Should Apply and Why it Matters, JustSecurity, 13 January 2020, available at: <https://www.justsecurity.org/68030/targeted-killing-of-general-soleimani-why-the-laws-of-war-should-apply-and-why-it-matters>

۳-۲- عنصر مادی

۳-۲-۱- رفتار

عنصر مادی جرم گرسنگی دادن عبارت است از محروم‌سازی غیرنظامیان از آنچه برای بقا لازم است یا همان مایحتاج زندگی.^{۷۰} فعل محروم‌سازی رفتارهای پردامنه‌ای را دربر می‌گیرد مانند تخریب، برداشتن و بردن و غیر قابل استفاده کردن مایحتاج زندگی.^{۷۱} این فهرست حصری نیست و از مصادیق آن مانع شدن برای دسترسی به مایحتاج زندگی است.^{۷۲} این محروم‌سازی یا به صورت مستقیم رخ می‌دهد مانند از بین بردن ذخیره خوراکی و آبی و یا جلوگیری از انتقال آذوقه و یا به صورت غیرمستقیم مانند نابود کردن منابع تولید خوراک مانند از بین بردن تجهیزات کشاورزی.^{۷۳} در مورد تخریب غیرمستقیم می‌توان به یافته‌های هیأت حقیقت‌یاب سازمان ملل متحد درباره جنگ غزه اشاره کرد که اعلام داشت بنا بر شواهد موجود تخریب آگاهانه و قاصدانه مراکز تولید و فراوری محصولات غذایی توسط نیروهای نظامی اسرائیل نقض آشکار حق بر غذای کافی است.^{۷۴}

گرسنگی دادن جمعیت غیرنظامی علاوه بر صورت ایجابی (مانند تخریب منابع غذایی) می‌تواند به صورت سلبی و ترک فعل (منع امدادهای نوع‌دوستانه به مردم نیازمند) نیز حادث شود.^{۷۵} بنابراین، محرومیت و گرسنگی دادن از طریق ترک فعل نیز محقق می‌شود.^{۷۶} جرم‌انگاری گرسنگی دادن ضمانت اجرای تعهد متخصصین به احترام گذاشتن به حق بقای غیرنظامیان در زمان جنگ و مخاصمه مسلحانه است. بر اساس «تعهد به احترام»^{۷۷} دولت‌ها ملزم به عدم‌مداخله در آزادی و عدم‌نقض شهروندان است.^{۷۸} این بدان معنا است که در زمان مخاصمات نیز حق حیات و بقای غیرنظامیان باید مورد احترام باشد و دولت‌های متخاصم نباید این حقوق را با اقدامی مانند گرسنگی دادن سلب کنند. لیکن دولت‌ها «تعهد به ایفا»^{۷۹} نیز دارند. تعهد به ایفا بدان معنا است که دولت ملزم به انجام اقدامات ضروری با هدف تأمین محتوای حق است.^{۸۰} در واقع تعهد به ایفا برخلاف تعهد به احترام از جنس تعهدات ایجابی است. لازمه ایفای این تعهد بازیگری و نه تماشاگری است. در زمان مخاصمات مسلحانه نیز دولت‌ها و طرفین درگیر در جنگ نه‌تنها باید از گرسنگی دادن اجتناب کنند بلکه لازم

70. Global Right Compliance, supra note 20, 5.

71. Art. 54 AP I and Art. 14 AP II.

72. Cottier, supra note 21, 514.

73. Ventura, supra note 32, 789.

74. UN, Human Rights in Palestine and Other Occupied Arab Territories: Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009, pars. 50-51.

75. Hutter Simone, "Starvation in Armed Conflicts An Analysis Based on the Right to Food", *Journal of International Criminal Justice* 17(2019), 725.

76. Ibid. 518.

77. Obligation to Respect.

78. سید محمد قاری سید فاطمی، *حقوق بشر در جهان معاصر*، جلد ۱ (تهران: شهر دانش، ۱۳۸۸)، ۴۸.

79. Obligation to Fulfil.

است تا عبور آزادانه کلیه محموله‌های مواد غذایی و دارویی را نیز تضمین کنند. در همین راستا، می‌توان به ماده ۲۳ کنوانسیون چهارم از کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو اشاره کرد؛ بنابراین ماده «هر دولت متعهد باید اجازه عبور آزاد تمام محموله‌های تجهیزات پزشکی و بیمارستانی و لوازم ضروری برای پرستش مذهبی غیرنظامیان دولت متعهد دیگر حتی اگر دشمن باشد را بدهد.» ماده ۷۰ پروتکل الحاقی اول مصوب ۱۹۷۷ میلادی نیز دولت‌های عضو را ملزم می‌سازد تا عبور سریع و بدون مانع تمام محموله‌ها، تجهیزات و نفرات امدادی را اجازه داده و تسریع کنند. این تکلیف و تعهد متناظر با حق جمعیت غیرنظامی نیازمند بر بهره‌مندی از کمک‌های بشردوستانه بی‌طرفانه است.^{۸۱} هدف از وضع این قواعد پیشگیری از ناامنی غذایی است که در مخاصمات شدت می‌گیرد.^{۸۲} در راستای ایفای این تعهد آن‌گونه که کمیته جهانی صلیب سرخ عنوان می‌کند دولت‌ها به‌عنوان یک قاعده عرفی بین‌المللی ملزم هستند که به سازمان‌های امدادی که قادر هستند به‌صورت غیر تبعیض‌آمیز وضعیت جمعیت غیرنظامی در خطر گرسنگی را بهبود ببخشند اجازه دهند که امدادسانی کنند.^{۸۳} بند اول ماده ۵۵ کنوانسیون چهارم ژنو دولت اشغالگر را متعهد می‌سازد که به هنگام اشغال یک کشور نیازهای اولیه جمعیت غیرنظامی کشور تحت اشغال را تأمین کند. ماده ۶۹ پروتکل اول الحاقی که ناظر به مخاصمات مسلحانه بین‌المللی است پا را فراتر نهاده و دولت اشغالگر را متعهد می‌سازد تا بیشترین حدی که ابزارها و امکانات در دسترس اجازه می‌دهد تدارک و تهیه پوشاک و سرپناه و لوازم بقای جمعیت غیرنظامی مهیا و فراهم کند. باید به خاطر داشت که از منظر نظام حقوق بشر دوستانه ارسال کمک‌های بشردوستانه و لوازم درمانی و آذوقه و مانند آن به معنای مداخله در مخاصمه و رفتاری خصمانه نسبت به یک طرف قلمداد نمی‌شود. چنانکه دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه نیکاراگوئه علیه ایالات متحده خاطر نشان ساخت که ارسال کمک‌های بشردوستانه به نیروهای غیردولتی در کشور دیگر را نباید مغایر با حقوق بین‌الملل تلقی نمود.^{۸۴} در راستای همین تعهد قاعده دیگری در نظام حقوق بشردوستانه وضع شده است و آن حمایت از نیروهای امدادی است که از هرگونه تعرض در بستر مخاصمات مسلحانه باید در امان باشند.^{۸۵} ترک این تعهدات و تکالیف ایجابی خود می‌تواند سازنده عنصر مادی جنایت گرسنگی دادن باشد.

۳-۲-۲- ضرورت احراز یا عدم احراز نتیجه مجرمانه

در حقوق کیفری نسبت به نیازمندی تحقق یک جرم به نتیجه مجرمانه دو دسته از جرایم از یکدیگر

81. 6th International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Res. II

82. Coco Antonio and Brian Lander, "International Law against Starvation in Armed Conflict", *Journal of International Criminal Justice* 17(2019), 918.

83. International Committee of the Red Cross, Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules, 2005, Rule 55, available online at https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule55.

84. ICJ, Nicaragua v. US, Judgment, 27 June 1986, para. 242.

85. ICRC, 'Rule 32: Humanitarian Relief Personnel', available at https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule31

منفک شده‌اند اول جرایم مطلق و دیگری جرایم مقید. جرم مقید آن است که علاوه بر رفتار مجرمانه نیازمند تحقق نتیجه‌ای است که از عدم تحقق آن نتیجه، عدم تحقق جرم حاصل می‌آید.^{۸۶} براین اساس می‌توان به ارزیابی جرم گرسنگی دادن و طبقه‌بندی کردن آن پرداخت. از این حیث گرسنگی دادن را بر اساس دو مدل متفاوت می‌توان تعریف کرد؛ گرسنگی دادن به‌مثابه نتیجه و گرسنگی دادن به‌مثابه یک فرایند.^{۸۷} گرسنگی دادن به‌مثابه نتیجه به معنای محروم‌سازی جمعیت غیرنظامی از مایحتاج زندگی تا حصول یک آسیب مانند سوء‌تغذیه و یا مرگ است. در مقابل، رویکرد فرایندمحور گرسنگی دادن را فرایندی می‌داند که طی آن جمعیت غیرنظامی از دسترسی به مایحتاج زندگی محروم می‌شود و یا این دسترسی محدود می‌گردد.^{۸۸} این همان تعریف و رویکردی است که در نظام حقوق بشردوستانه و حقوق کیفری بین‌المللی اتخاذ شده است؛ بنابراین رویکرد جرم گرسنگی دادن مقید به حصول یک نتیجه معین مانند مرگ ناشی از محروم شدن از مایحتاج زندگی نیست بلکه آنچه لازم است صرفاً محروم‌سازی به‌مثابه یک فرایند است.^{۸۹} بنابراین عنصر مادی سازنده گرسنگی دادن نیز هر رفتاری است که هدفش محدود کردن دسترسی و استفاده از مایحتاج زندگی است؛ بنابراین حتی اگر محاصره و حصر غذایی صورت بگیرد لیکن امکان فراهم شدن غذا به هر نحو ممکن از سوی قربانیان فراهم شود، نقض حق بر غذا و در نتیجه جرم گرسنگی دادن محقق شده است.^{۹۰} در واقع حصول مرگ یا سوء‌تغذیه شدید و هرگونه خسارت دیگری مانند آب از دست دادن بدن و یا بیماری‌های ناشی از استفاده از آب و غذای آلوده و نامتعارف برای زنده ماندن لازم نیست. به بیان دیگر، نتیجه و ضرر ناشی از گرسنگی دادن صرفاً باید قصد شده باشد هرچند که تحقق بیرونی آنها شرط نیست.^{۹۱}

۳-۳- عنصر معنوی

گرسنگی دادن یک رفتار قاصدانه است، بدان معنا که این جرم به‌صورت تصادفی و یا از سر غفلت واقع نمی‌شود.^{۹۲} قصدی که برای تحقق جرم گرسنگی دادن باید احراز شود دارای دو مؤلفه اساسی است. اول آنکه مرتکب باید قاصدانه شهروندان را از مایحتاج زندگی محروم سازد و دوم آنکه هدف مرتکب باید گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌عنوان یک شیوه جنگی باشد. در مورد معنای قید اخیر دو نظر وجود دارد. برخی بر این عقیده هستند که معنای این قید آن است که محروم‌سازی غیرنظامیان

۸۶. غلام‌حسین الهام و محسن برهانی، *درآمدی بر حقوق جزای عمومی (جرم و مجرم)* (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۴)، ۲۴۱.

87. Ventura, supra note 32, 811.

88. Conley, supra note 2, 700.

89. Cottier, supra note 21, 517.

90. Hutter, supra note 58, 739.

91. Roy S. Lee, *The International Criminal Court: The Making of the Rome Statute: Issues, Negotiations, Results*, (Leiden: Kluwer Law International, 1999), 141-142;

92. Ventura, supra note 32, 785.

باید با هدف انتفاع نظامی و جنگی صورت گرفته باشد.^{۹۳} بر اساس این دیدگاه، جرم جنگی گرسنگی دادن دارای «سوءنیت خاص» است و آن لزوم گرسنگی دادن با هدف ناتوان‌سازی خصم می‌باشد. از این منظر گرسنگی دادن شبیه جرم نسل‌زدایی است که در آن نیز سوءنیت خاص نابودسازی گروه هدف شرط تحقق جرم است. لیکن این تفسیر مضیق با مخالفت مواجه شده است.^{۹۴} پذیرش این تفسیر مضیق به معنای تنگ کردن دایره حمایت حقوق بشردوستانه از غیرنظامیان است، چراکه تسلیم کردن دشمن و کسب موفقیت نظامی یک انگیزه است و موضوعیت بخشیدن به این انگیزه خاص موجب می‌شود تا وقوع این جنایت غیرانسانی با انگیزه‌های ناموجه دیگر مانند تعقیب و آزار یک جمعیت، پاک‌سازی قومی و انتقال اجباری از شمول این جرم خارج بماند؛ بنابراین تفسیر معقول‌تر آن است که قید «به‌مثابه یک شیوه جنگی» در مقام وضع یک قصد مجرمانه خاص نباشد بلکه در مقام بیان این نکته باشد که گرسنگی دادن نه به‌عنوان یک عارضه جانبی جنگ بلکه به‌عنوان یک رفتار قاصدانه و سیاست آگاهانه در سطح عالی نظامی و سیاسی طراحی و اجرا می‌شود.^{۹۵} به همین جهت برخی هدف از این تقیید را صرفاً بیان زمینه وقوع این رفتار مجرمانه دانسته‌اند یعنی گرسنگی دادن غیرنظامیان باید در زمینه و در ارتباط با یک مخاصمه مسلحانه به وقوع پیوندد.^{۹۶}

ماده ۸ اساسنامه رم در بیان مصادیق گرسنگی دادن به‌مثابه روش جنگی از جلوگیری از کمک‌های امدادی یاد می‌کند و از قید «ارادی»^{۹۷} استفاده می‌کند، یعنی جلوگیری ارادی از امدادسانی. بنا بر رویه قضایی بین‌المللی قید ارادی ناظر به مواردی است که عنصر معنوی در آن مبتنی بر بی‌پروایی و بی‌مبالاتی است.^{۹۸} این بدان معناست که حتی اگر قصد مرتکب از جلوگیری از امدادسانی به غیرنظامیان گرسنگی دادن و آسیب رساندن به ایشان نباشد لیکن این احتمال و خطر وجود داشته باشد که به‌واسطه این تحریم و محروم‌سازی، غیرنظامیان نیز آسیب ببینند، در صورتی که مرتکب علی‌رغم التفات و توجه به این آسیب احتمالی اقدامی برای جلوگیری یا کاهش آسیب نکند، نتیجه مجرمانه حاصله داخل در قصد وی خواهد شد و مسؤول خواهد بود. در همین زمینه باید افزود که در اثبات و احراز عنصر معنوی از «ادله محیطی»^{۹۹} نباید غفلت کرد. آن‌گونه که در ماده ۳۰ اساسنامه رم نیز آمده است قصد مجرمانه لازم برای تحقق جرایم بین‌المللی و از جمله گرسنگی دادن علاوه بر آنکه می‌تواند مستقیم باشد (مانند فرض محروم کردن یک زندانی از غذا و آب) می‌تواند غیرمستقیم

93. Zappala, supra note 19, 906.

94. Coco, supra note 65, 916.

95. Ibid, 919.

96. Alessandra, supra note 50, p. 842

97. Willfully.

98. Recklessness.

برای نمونه نک:

ICTY, Galic case, Trial Judgment, 5 December 2003, para. 54. And, ICC, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo, 15 June 2009, para. 369.

99. Circumstantial Evidence.

نیز باشد (در زنجیره طبیعی حوادث واقع می‌شود).^{۱۰۰} گرسنگی دادن توده‌ای در جامعه‌ای که از قبل از جنگ گرفتار از ناامنی غذایی و بیماری و محدودیت منابع در رنج است آشکارا این احتمال و خطر را می‌آفریند که غیرنظامیان در اثر تحریم و محاصره آسیب ببینند. بر اساس «قاعده مجمله پوست تخم مرغ» در کامن لا نیز نمی‌توان ضعف از پیش موجود قربانی را قاطع سلسله اسباب دانست و از زیر بار مسؤلیت فعل آسیب‌رسان خود را رهانید.^{۱۰۱} بنابراین تحریم و محاصره چنین جامعه‌ای خود حکایت‌گر قصد و نیت سوء مرتکب برای گرسنگی دادن خواهد بود.

۳-۴- بزه‌دیدگان جرم

از آنجاکه بزه‌دیدگان جنایات جنگی دارای موضوعیت و خصوصیت هستند در بحث از عناصر و شرایط سازنده جرایم جنگی باید نگاهی به بزه‌دیدگان نیز داشت. به‌مانند بسیاری از جرایم جنگی، تنها غیر نظامیان بزه‌دیده جرم گرسنگی دادن هستند.^{۱۰۲} بنابراین گرسنگی دادن نظامیان در حال رزم شامل ممنوعیت این رفتار نمی‌شود. همچنین، ممنوعیت حمله به اقلام لازم برای بقا و مایحتاج زندگی در زمان مخاصمات مسلحانه دو استثنا دارد. اول آنجا که این اقلام و اهداف به‌مثابه هدف نظامی قابل تعریف باشند بدان معنا که تنها برای نظامیان و رزمندگان مورد استفاده قرار بگیرد؛ و دوم آنجا که سیاست زمین سوخته از سوی دولت در حال دفاع در برابر تهاجم دشمن پیگیری می‌شود.^{۱۰۳} در حالت اخیر، دولت در هنگام عقب‌نشینی از بخشی از قلمروی سرزمینی خود برای آنکه آنچه باقی می‌ماند به دست دشمن نیفتد تا علیه نیروهای خودی استفاده گردد، می‌تواند آذوقه‌های خوراکی و مانند آن را نابود سازد تا توان دشمن تقویت نگردد. این تجویز در بند پنجم ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی نیز تصریح شده است. باین‌حال باید توجه داشت آنجا که ضرورت نظامی هدف قرار دادن مایحتاج زندگی را جایز می‌سازد میزان آسیب به غیرنظامیان باید کم باشد تا «اصل تناسب» نیز نقض نگردد.^{۱۰۴} به بیان دیگر حمله علیه اموال ضروری برای بقای غیرنظامیان که در عملیات نظامی استفاده می‌شود نباید موجب شود که غیرنظامیان دچار قحطی شده و یا اسباب کوچ ایشان را فراهم کند.^{۱۰۵}

100. In the ordinary course of events.

۱۰۱. محسن صفری و مهدی صفریان، «قاعده مجمله پوست تخم‌مرغی در حقوق انگلستان و ایران»، حقوق خصوصی (۱۳۹۶)، ۷۷-۹۳.

102. Ventura, supra note 32, 787.

103. ICRC, 'Rule 54: Attacks against Objects Indispensable to the Survival of the Civilian Population'.

104. Arts 57(1) and 58 Additional Protocol I.

بنا بر اصل تناسب که از اصول بنیادین حقوق بشردوستانه است، آغاز حمله‌ای که انتظار می‌رود خسارت‌های جانبی به غیرنظامی وارد سازد اگر آن خسارت‌ها و هزینه‌ها نسبت به فواید نظامی غلبه داشته باشد، ممنوع است.
۱۰۵. کریانگ کیتی چایساری، حقوق کیفری بین‌المللی، ترجمه حسین جنت مکان (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹)، ۲۷۴.

نتیجه‌گیری

ظهور نظام حقوق بشردوستانه خط پایانی بر این ایده بود که در زمان جنگ حقوق ساکت است. برعکس، حقوق بشردوستانه با وضع موازین و قواعد حداقلی در مقام ضابطه‌مند کردن خشونت‌ها در زمان مخاصمه و انسانی‌تر کردن جنگ از طریق کاهش و یا پیشگیری از آسیب و رنج غیر نظامیان برآمده است. اصل بنیادین تفکیک نظامیان از غیر نظامیان در نظام حقوق بشردوستانه نیز در همین راستا مستقر شده است تا مرزی برجسته میان بازیگران متن جنگ و تماشاگران حاشیه آن کشیده شود. تجاوز از این مرز یک نقض فاحش حقوق بشردوستانه است که به آستانه جنایت جنگی می‌رسد. ممنوعیت گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌مثابه یک شیوه جنگی نیز در همین راستا قابل فهم و تفسیر است.

حقوق بشردوستانه ناتوان‌سازی دشمن و خصم را مشروع می‌شمارد، لیکن از آنجاکه هدف وسیله را توجیه نمی‌کند برای رسیدن به این مقصود نمی‌توان هر شیوه و راهی را انتخاب کرد. محروم کردن غیر نظامیان از آنچه برای بقا و حیاتشان لازم است و یا محدود کردن دسترسی ایشان به مایحتاج زندگی با هر هدف و انگیزه‌ای که در زمان مخاصمه صورت بگیرد یک رفتار مجرمانه است که قابل تعقیب می‌باشد. هرچند این جنایت برخلاف عمده جنایات جنگی خشن و خونین نیست لیکن از آنجاکه آسیب‌های جدی به سلامت غیرنظامیان وارد می‌سازد و ایشان را در خطر مرگ قرار می‌دهد مورد نگرانی جامعه جهانی قرار گرفته است. تأثیر گرسنگی دادن بر در هم شکستن مقاومت مردم و تسلیم شدن دشمن، مشوق جنایتکاران برای استفاده از این شیوه جنگ‌ورزی و شیوع آن در مخاصمات شده است که خود زمینه‌ساز فزونی گرفتن اقدامات جهانی برای مقابله با این رفتار گردیده است. البته غیر نظامیان تنها در زمان مخاصمات مسلحانه نباید از محرومیت از مایحتاج زندگی مصون بمانند. در زمان صلح نیز شهروندان عادی حق مسلمی بر دسترسی به مایحتاج زندگی دارند. از همین منظر بوده است که گزارشگر سابق سازمان ملل راجع به آثار منفی اقدامات قهری یک‌جانبه بر حقوق بشر، مرحوم ادیس جزایری، زمانی اعلام کرده بود که شهروندان جوامع تحت تحریم اقتصادی نیز باید مورد حمایت موازین مقرر در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو باشند.

در عصر حساسی و پاسخ‌دهی، جنایت گرسنگی دادن غیرنظامیان باید مورد توجه واقع شده و مرتکبان آن به عدالت سپرده شوند تا با در هم شکستن فرهنگ بی‌کیفرمانی از این سنت و شیوه پیشگیری شود. هدف این نوشتار آن بوده است تا با تبیین جرم گرسنگی دادن غیرنظامیان به‌مثابه یک جنایت جنگی که در میان جنایات‌های خونین زمان مخاصمه نوعاً مورد توجه واقع نمی‌شود توجهات را به بزه‌دیدگان این جنایت جلب کند. گروگان گرفتن مایحتاج غیرنظامیان و مردم عادی چه در زمان جنگ باشد و چه در زمان صلح جنایت خاموشی است که سخت و صعب بودن اثبات و احراز آسیب‌های آن جنایتکاران را به استفاده از آن ترغیب می‌نماید. شناخت این جنایت و توسعه گفتمان و ادبیات مرتبط با آن در پیشگیری از ارتکاب این رفتار و همچنین پایان بخشیدن به بی‌کیفرمانی مرتکبان آن می‌تواند گام مؤثر و مهمی باشد.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- ابراهیم گل، علیرضا. «حق بر غذا پیش شرط تحقق سایر حقوق». *مجله حقوقی بین‌المللی* ۳۹(۱۳۸۷): ۲۲۱-۲۴۳.
 - اسفندیاری، چنگیز و سیدباقر میرعباسی. «حق دسترسی به غذا در مخاصمات از منظر موازین حقوق بین‌الملل». *حقوقی دادگستری* ۸۸(۱۳۷۸): ۷-۳۶.
 - الهام، غلام‌حسین و محسن برهانی. *درآمدی بر حقوق جزای عمومی (جرم و مجرم)*. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۴.
 - بیگدلی، محمدرضا. *حقوق بین‌الملل بشردوستانه*. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۶.
 - ذاکر حسین محمدهادی. آیین پیش دادرسی دیوان کیفری بین‌المللی. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۹.
 - ذاکر حسین، محمد هادی. «تعقیب تحریم‌های اقتصادی به‌مثابه جنایت علیه بشریت»، *مطالعات حقوق عمومی* ۲(۱۴۰۰): ۵۷۵-۵۹۴.
 - ذاکر حسین، محمدهادی. «نظریه تعقیب موضوعی به‌عنوان معیار سنجش شدت و اهمیت موضوع قابل تعقیب در دیوان کیفری بین‌المللی». *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*. ۱(۱۳۹۷): ۸۵-۱۰۶.
 - راجرز، انتونی. *قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه*. ترجمه کمیته ملی حقوق بشردوستانه. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷.
 - صفری، محسن و مهدی صفریان. «قاعده مجمله پوست تخم مرغی در حقوق انگلستان و ایران». *حقوق خصوصی* ۱(۱۳۹۶): ۷۷-۹۳.
 - قاری سیدفاطمی، سید محمد. *حقوق بشر در جهان معاصر*. جلد ۱. تهران: شهر دانش، ۱۳۸۸.
 - کاظمی ابدی، علیرضا. *عرف بشردوستانه در رویه محاکم بین‌المللی کیفری*. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.
 - کیتی چایساری، کریانگ. *حقوق کیفری بین‌المللی*. ترجمه حسین جنت مکان. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹.
 - گراوند، فرشاد. «حق بر آب در پیکره حقوق بین‌الملل و حمایت از آن در داوری سرمایه‌گذاری». *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی* ۴(۱۳۹۹): ۱۶۸۳-۱۷۰۵.
 - ممتاز، جمشید و امیر حسین رنجبریان. *حقوق بین‌الملل بشردوستانه: مخاصمات مسلحانه داخلی*. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷.
 - ممتاز، جمشید و فریده شایگان. *حقوق بین‌الملل بشردوستانه در برابر چالش‌های مخاصمات مسلحانه عصر حاضر*. تهران: شهردانش، ۱۳۹۳.
- ب) منابع خارجی

- Alessandra, Federica and Matthew Gillett. "The War Crime of Starvation in Non-International Armed Conflict". *Journal of International Criminal Justice* 17(2019): 815-847.

- Claus, Krebs. "The ICC First Encounter with the Crime of Genocide". in *The Law and Practice of the International Criminal Court*, edited by C. Stahn, 699-704. New York: Oxford University Press, 2015.

- Coco, Antonio and Brian Lander. "International Law against Starvation in Armed Conflict".

Journal of International Criminal Justice 17(2019): 673-674.

- Conley, Bridget and Alex de Waal. "The Purposes of Starvation Historical and Contemporary". *Journal of International Criminal Justice* 19(2019): 699-722.

- Cottier, Michael and Emilia Richard. "Article 8". in *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. Edited by Triffterer and Ambos, 382-391. Munchen: CHBeck Hart Nomos, 2016.

- Dieter, Fleck. *The Handbook of International Humanitarian Law*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

- Global Right Compliance, The Crime of Starvation and Methods of Prosecution and Accountability, 2019. <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2019/06/The-Crimes-of-Starvation-and-Methods-of-Prosecution-and-Accountability.pdf>, last seen: 6 January 2022.

- Hutter, Simone. "Starvation in Armed Conflicts: An Analysis Based on the Right to Food". *Journal of International Criminal Justice* 17(2019): 723-752.

- International Committee of the Red Cross, Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules, 2005.

- Joyner, Daniel H. "International Legal Limits on the Ability of States to Lawfully Impose International Economic Sanctions". in *Economic Sanctions under International Law*. Edited by A. Marossi, 83-94. The Hague: Springer, 2015.

- K., Dörmann, Doswald-Beck and R. Kolb, *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Kelly, Young. "The Psychological Effects of Starvation in the Holocaust: The Dehumanization and Deterioration of its Victims". *Augsburg Honors Review* 7(2014): 67-85.

- Boris, Kondoch, "The Limits of Economic Sanctions under International Law: The Case of Iraq". *Journal of International Peace Keeping* 2001(7): 267-294.

- Lee, Roy S. *The International Criminal Court: The Making of the Rome Statute: Issues, Negotiations, Results*. The Hague, London: Kluwer Law International, 1999.

- Lieblich, Eliav. Targeted Killing of General Soleimani: Why the Laws of War Should Apply and Why it Matters, JustSecurity, 13 January 2020, <https://www.justsecurity.org/68030/targeted-killing-of-general-soleimani-why-the-laws-of-war-should-apply-and-why-it-matters>.

- Vaughan, Lowe. "Economic Warfare", March 2013, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e292>, last access: 6 January 2022.

- Marcus, David. "Famine Crimes in International Law". *The American Journal of International Law* 97(2003): 245-283.

- Melzer, Nils and Gaggioli, Gloria. "Methods of warfare". in *Oxford Guide to International Humanitarian Law*, edited by Dapo Akande and Ben Saul, 235-261. Oxford: Oxford University

Press, 2020.

- Mohamad, Rahmat. "Unilateral Sanctions" in *International Law: A Quest for Legality*, edited by A. Marossi. *Economic Sanctions under International Law*. The Hague: Springer, 2015.

- Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic UN Doc. A/HRC/37/72, 1 February 2018.

- Resenblad Esbjorn, "Starvation as a Method of Warfare: Condition for Regulation by Convention", *The International Lawyer* 7(1973): 252-270.

- Schabas, William. *The International Criminal Court: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

- Stahn, Carsten. *A Critical Introduction to International Criminal Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

- Suny, R. They can Live in the Desert but nowhere else: A History of the Armenian Genocide. New Jersey: Princeton University Press, 2015.

- UN Commission on Human Rights, Resolution 2001/25, 20 April 2001.

- UN Commission on Human Rights, The Right to Food: Report by the Special Rapporteur on the Right to Food, E/CN.4/2002/58, 10 January 2002.

- UN OHCHR, Report of the Mapping Exercise Documenting the Most Serious Violations of Human Right and IHL Committed withing the Territory of the DRC between March 1993 and June 2003, 2010.

- UN, Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International law, including International Humanitarian and Human Rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying Humanitarian Assistance, 2 June 2010 – September 2010.

- UN, Human Rights in Palestine and Other Occupied Arab Territories: Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict, 2009.

- Ventura, Manuel, "Prosecuting Starvation under International Criminal Law: Exploring the Legal Possibilities". *Journal of International Criminal Justice* 17(2019): 881-906.

- Zappala, Salvatore. "Conflict Related Hunger: Starvation Crimes and UN Security Council Resolution 2417". *Journal of International Criminal Justice* 17(2019): 67-85.

ج) آرای قضایی

- ICC, Al- Bashir case, Second Decision on the Arrest Warrant, 12 July 2010.

- ICC, ASP, Report of the Working Group on Amendments, 3 December 2019.

- ICC, OTP, Venezuela situation II, Prosecution's provision of an English translation of the Referral submitted by the Government of Venezuela, 21 February 2020.

- ICC, Trial Chamber I, Lubanga case, Judgment Pursuant to Article 74 of the Statute, 14 March 2012.

- ICJ, Cortia v Serbia case, Judgment, 3 February 2015.

- ICJ, Nicaragua v. US, Judgment, 27 June 1986.
- ICRC, Rule 32: Humanitarian Relief Personnel.
- ICRC, Rule 53: Starvation as a Method of Warfare.
- ICRC, Rule 54: Attacks against Objects Indispensable to the Survival of the Civilian Population.
- ICRC, Rule 55: Access for Humanitarian Relief to Civilians in Need.
- ICTR, Akayesu case, Judgment, 2 September 1998.
- ICTY, Galic case, Trial Judgment, 5 December 2003, para. 54. And, ICC, Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo, 15 June 2009.
- ICTY, Prosecutor v Krstic, Judgment, 19 April 2004.
- ICTY, Tadić case, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995.
- UN Human Rights Council, Group of Eminent Experts on Yemen, August 2019.
- United States v. Von Leeb, 11 TRIALS of War Criminals before the NUERNBERG Military Tribunal under Control Council Law NO. 10, 1950.